

FRÅN FUNÄS- FJÄLLEN TILL FALKENBERG

Borgerliga strömningar bortom de stora
städernas medelklassväljare

Hanna Wagenius

2011-02-09

TIMBRO

© Författaren och Timbro 2011

www.timbro.se

info@timbro.se

FÖRORD

Mänskligheten passerade 2008 en historisk gräns. För första gången någonsin lever numera fler människor i tätorter än på landsbygden. I vårt eget land gick staden om glesbygden redan på 1930-talet.

Bland svenska politiska bedömare finns det god insikt om konfliktdimensionen mellan stad och glesbygd. Statsvetare med kunskaper om hur partier uppstår och växer sig starka vet att berätta att denna dimension var nyckeln till centerpartiets tidiga framgångar. Misstänksamheten mot "Stockholmarna" är således ingenting nytt och har på senare tid kompletterats och innefattar numera även "de där i Bryssel".

Egentligen är det inte särskilt märkligt att beskrivningen följer detta mönster. Vid landets stora medieredaktioner jobbar människor som, liksom jag själv, antingen är födda i staden eller av olika anledningar genom sin egen inflyttning bidragit till urbaniseringen. Det är inte särskilt förvånande att perspektivet och beskrivningen av världen blir därefter.

Men det är ju naturligtvis också möjligt att betrakta saker och ting från ett motsatt håll. Fördomsfulla stadsbor som himlar med ögonen när servitrisen på bygdens kafé inte mår med en macchiato. Eller uppfattningen att de flesta som är bosatta utanför stadens gränser är bidragstörstande bakåtsträvare.

Rita upp en karta över det politiska Sverige och fram träder tydligt en bild av blå storstadsregioner medan landsbygden är socialistiskt röd. Till den bilden hör att det länge varit lätt att koppla samman borgerliga honnörsord som framtidsoptimism, teknikutveckling och livsstilstolerans med storstadens puls, mångfald och kommers. Detta har i de senaste valen utgjort en viktig del i den borgerliga självuppfattningen.

Men borgerligheten är i verkligheten mycket mer än så. Samtidigt som de politiska partierna lägger allt mer kraft på slaget om storstäderna finns det skäl att titta närmare på de borgerliga strömningar som finns på landsbygden. Hanna Wagenius gör några nedslag, med början i sin egen hembygd Funäsfjällen.

Syftet är inte att av partitaktiska skäl identifiera bortglömda väljargrupper. En av Timbros viktigaste uppgifter under 2011 är att stimulera den borgerliga idédebatten. Denna rapport är en del i det arbetet.

Stockholm den 9 februari 2011

Håkan Tribell

SAMMANFATTNING

Rapporten har till syfte att undersöka och beskriva borgerliga strömningar utanför storstäderna, ute på landsbygden. Till att börja med definieras borgerlighet och sedan redogörs kort för landsbygdens borgerliga historia från andra halvan av 1800-talet till nutid. Därefter följer en beskrivning av fyra olika bygder i Sverige och de borgerliga strömningar som finns i dem.

Funäsfjällen är min egen hemort och en destination som omsätter 730 miljoner årligen. Där är Moderaterna största parti, och en majoritet röstar på Alliansen. Man har en bakgrund i jord- och skogsbruk, men den huvudsakliga försörjningen kommer idag från turismen.

Trångsviken ligger i Jämtland och är ett tydligt exempel på hur bra det kan gå om man bara bestämmer sig. Där har invånarna själva tagit tag i sin situation och nu finns 80 företag på 700 invånare i bygden. Framgångssagan började med en uttjänt bygdegård och har idag nått fram till exempelvis ett lokalt investmentbolag.

Bjurholm är Sveriges minsta kommun och ligger i Västerbotten. Trots att man inte ens har 2 500 invånare har man en tydlig vision om att utvecklas, och har länge haft en borgerlig majoritet – till skillnad från kringliggande kommuner. Kommunen själv arbetar aktivt med att underlätta för företagande, och vet med sig att den privata sektorn är den som skapar resurser för det offentliga.

Falkenberg är den kommun i Sverige där jord- och skogsbruket står sig starkast idag, men är också hem till Skandinavians största varuhus, det riksända Gekås. Med influenser från den närliggande knallebygden är man en stark företagarregion, där entreprenörskap ses som något naturligt.

Alla bygder har tydliga drag av borgerlighet, framförallt vad gäller frågan om försörjning. De arbetar med sina fördelar och idéer för att överleva och utvecklas. Man värderar möjligheten att skapa sig en egen tillvaro och tillväxten i hembygden högt. Företagandet är en nyckel till framtiden.

Globalt ser vi samtidigt att världen blir större och mindre på samma gång. Alla världens hörn spelar på samma marknad, samtidigt som det blivit mycket lättare att nå dem. Västvärlden är inte längre ensam om att konkurrera med kunskap, och många människor från utvecklingsländer återvänder hem efter fullgjord utbildning. Även i Sverige finns en önskan bland många om att få bo utanför stadskärnorna, och exempelvis Internet har gjort det möjligt att sköta många arbeten från vilken plats som helst med uppkoppling – något som kan utvecklas till ett guldläge för den svenska landsbygden.

Att vara företagare är emellertid ingen dans på rosor. Framförallt skatter, avgifter och personalkostnader står i vägen för en ökad tillväxt. Där har den borgerliga regeringen all anledning att fundera över sin strategi. Sänkta skatter på arbete hjälper inte företagen, och de sociala avgifterna har legat på i princip samma nivå som när Alliansen tillträdde.

Företag som får och kan växa utan att för stora hinder läggs i vägen av staten har all potential att bidra till en tillväxt och utveckling på landsbygden, samtidigt som det upprätthåller och sprider borgerliga värderingar. För den samlade borgerligheten vore det därför önskvärt om man ytterligare diskuterade företagarfrågor och sedan gick från ord till handling.

INLEDNING

Valet avgörs i Stockholm, brukar det heta när det kommer till riksdagsvalen som vår stat håller vart fjärde år. Där finns förvisso nästan en och en halv miljon röstberättigade, nära 21 procent av väljarkåren, koncentrerad. Ytterligare drygt 600 000 bor i Göteborg och Malmö. Att hämta den tredjedel väljare som finns i storstäderna är därför naturligtvis viktigt för vem som helst som vill vinna ett val – men finns det inte röster att hämta på landsbygden också?

Under mandatperioden 2006–2010 har Centerpartiet anklagats för att ha övergett landsbygden till förmån för Stureplan, mest från socialdemokratiskt håll, sannolikt i syfte att stärka sin egen trovärdighet på landsbygden. Åtskilliga debattartiklar har också skrivits från borgerligt håll om att framförallt Norrland lever på det kommunala utjämnningssystemet och suger ut de delar av Sverige som faktiskt har tillväxt.

Det verkar finnas en allmän trend inom borgerligheten som går ut på att försöka tilltala medelklassväljarna i storstaden, samtidigt som man antar att landsbygdsväljarna generellt sett röstar rött. Den här rapporten har till syfte att utreda om inte borgerligheten också har röster att hämta på landsbygden – och om det inte existerar borgerliga krafter även där.

Jag har utgått från min egen hembygd, Funäsfjällen, men också letat efter andra exempel där landsbygden utvecklas och där man kan ana att allt fler har eller kan komma att ha värderingar som överensstämmer med de borgerliga politiska krafterna i landet. Den här rapporten bygger på intervjuer med människor som har kunskap om sådana platser, och på vad de tror har gjort att man utvecklas trots den bild av en stillastående eller utdöende landsbygd som ofta målas upp. Vad gör att människor så långt från storstaden röstar borgerligt?

BAKGRUND

Vad är en borgerlighet?

Att definiera begreppet borgerlig kan vara svårt. Traditionellt sett betecknar det liberala och konservativa politiska rörelser, som kanske framförallt har intresset för ekonomisk frihet gemensamt. I Sverige idag anses Moderaterna, Folkpartiet, Centerpartiet och Kristdemokraterna vara borgerliga partier.

En viktig ingrediens i borgerliga strömningar är individers frihet och självständighet. Civilsamhället framhålls före staten, och möjligheten att skapa sig en egen försörjning, näringsfriheten, har varit central. Betoningen på det personliga ansvaret har också gått hand i hand med den personliga friheten.

Har det funnits en borgerlig landsbygd?

Det under senare halvan av 1800-talet mest framträdande partiet på landsbygden var Lantmannapartiet. Det får anses ha haft en konservativ framtoning, samtidigt som det verkade i liberal riktning vad gällde byråkrati som framförallt drabbade bönderna. Man motsatte sig arvsregler som förbjöd gårdar att delas upp mellan arvingarna, verkade för en sänkt skatt på jordegendom och drev igenom ett avskaffande av den så kallade skjutsningsplikten.¹ Partiet splittrades under tullstridigheterna i slutet av 1800-talet i Nya respektive Gamla Lantmannapartiet, där Nya främst samlade storbönderna, medan de mer frihandelsvänliga småbönderna utgjorde Gamla.² Man förenades igen 1895, och så småningom uppgick man i Högerpartiet, alltså nuvarande Moderaterna.

Under 1900-talet har två partier dominerat den svenska landsbygden: Socialdemokraterna och Centerpartiet. De brukar kallas Sveriges två folkrörelsepartier och har vissa gemensamma drag samtidigt som de skiljer sig åt. Socialdemokraterna var det största partiet på de lite större orterna, medan Centerrörelsen var som starkast där omkring. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet skapade de parallellt två samlingslokalsrörelser, Folkets Hus och Bydegårdarna.³ Dessa stod i nära samband med respektive rörelses folkbildningsapparat – det som idag är ABF och Studieförbundet Vuxenskolan.⁴

Att Socialdemokraterna står på en socialistisk grund råder det ingen tvekan om. Centerpartiets ideologi är mer omtvistad. Klart är att man samarbetat med socialdemokratin flera gånger i historien. Samtidigt höll man en linje som bara går att beskriva som frihetlig i ATP-frågan,⁵ 1976 gick Centerpartiet till val på att sälja samtliga statliga bolag och när man själv haft möjligheten att ta initiativet har man valt att göra upp regeringsfrågan med övriga partier i det borgerliga blocket. Thorbjörn Fälldin, som ledde Centerpartiet 1971–1985, kallade uttryckligen partiet icke-socialistiskt, och Bondeförbundets grundare Carl Berglund

talade om ett fritt folk på en fri torva. Även om Centerpartiet historiskt sett kan vara svårt att placera, finns mycket som talar för att det i det snaraste är att beteckna som ett socialliberalt parti, inte helt utan inslag av konservatism. Trots att man samarbetat med Socialdemokraterna ligger det närmare till hands att kalla Centerpartiet för ett borgerligt parti än något annat. Det faktum att dess väljare inte sällan utgjorts av bönder, somliga mer eller mindre förmögna, stärker bilden av att landsbygden som sådan inte enbart varit hem åt människor med socialistiska sympatier, utan även åt mer borgerligt sinnade. Rent statistiskt kan man faktiskt också konstatera att de borgerliga partierna fått en majoritet av rösterna på landsbygden i varje val mellan 1956 och 2006, med undantag för valen 1994 och 2002.⁶ Det om något tydliggör att det historiskt sett inte varit lika rött på landsbygden som det ofta påstås.

BORGERLIGA STRÖMNINGAR IDAG

Valet 2010

Valet den 19 september 2010 gjorde tydligt att Centerpartiet inte längre hade monopol på de borgerliga landsbygdsväljarna. Redan 2006 gick Moderaterna om i riksdagsvalet,⁷ men 2010 blev ett framgångsval för partiet också i kommunerna. För den som frågat sig om det finns en borgerlighet på landsbygden också idag torde det självklara svaret bli ja. Den är inte alltid dominerande, men den finns. På några ställen verkar den starkare än andra.

Funäsfjällen

Funäsfjällen, min egen hemort, ligger i västra Härjedalen, alldeles på gränsen till Norge. Destinationen inkluderar förutom Funäsdalen också de kringliggande orterna Tännäs, Tännadalen, Hamra, Ljusnedal, Bruksvallarna och Ramundberget.

Ljusnedal är den gamla bruksorten, och Bruksvallarna har historiskt sett utgjorts av brukets fäbodvallar. Bruket lades ner då det inte längre var lönsamt att bryta malm i fjällen under 1800-talet. Både innan och efter har den huvudsakliga försörjningen i Funäsfjällen varit jord- och skogsbruk. Idag hämtar Milko mjölk från en enda bonde i området. Övriga bönder har övergått till köttproduktion eller förädlar sin mjölk själva.

Funäsfjällens stora inkomstkälla sedan länge har dock varit turismen. Som ett av Sveriges snösäkraste områden drar de cirka 1 miljon gästnätter per år till de 30 mil preparerade längdskidspåren, 126 nedfarterna och 450 kilometrarna skoterspår. Expansionen har under senare år varit enorm. I Funäsdalen, som länge varit centralort för den fasta befolkningen, men som bara haft ett par nedfarter till sin lift, har man utökat med 14 nya nedfarter och en ny sexstolslift. Planer finns på en gondolbana från hjärtat av byn

till Toppstugan på berget. I Tännäs öppnades för bara några år sedan liften på nytt, och Ramundberget utsågs 2010 till årets comeback, med bland annat nyöppnade restaurang Tusen ovanför trädgränsen. Trots att det bara finns cirka 2 000 fast boende i området har Systembolaget öppnat en stor självplocksbutik – turismen i kombination med att många norrmän korsar gränsen varje dag för att handla gör att den går runt. Funäsfjällen har också börjat bli allt populärare som sommarresmål, med 45 mil rödade leder i fjällvärlden och närhet till Sveriges sydligaste glaciär, Helags. Totalt omsätter destinationen 730 miljoner årligen och turismen skapar över 800 jobb.

De pengar som turister varje år spenderar lägger grunden för ekonomin i Funäsfjällen. De gör det lönsamt att driva lokalt rökeri, mejeri och till och med vildsvinsfarm. Området är också det enda där det kommunala bostadsbolaget Härjegårdar har någon egentlig kö till alla typer av lägenheter.⁸ Här finns tillväxt och framtidstro.

Som uppvuxen i området har jag sett det växa i takt med att man allt mer funnit en ny nisch som turistmål. Olika sorters jordbruk har återigen blivit lönsamt tack vare besöksnäringens efterfrågan på lokalproducerad mat – arvet från den gamla fäbodkulturen har framgångsrikt gjorts till en del av upplevelsen.

Det går också att notera en stor skillnad i attityderna om man jämför Funäsfjällen med Sveg, där jag gick i gymnasiet. Hemma har det alltid varit förknippat med en viss status att vilja bo kvar; att ta över familjegården, att utveckla bygden och jobba med sådant som hör området till. I Sveg ville de flesta ungdomarna bara flytta. Ansökningarna till gymnasiet, som är kommunens enda, minskar stadigt och allt fler flyttar istället till Östersund, länets enda stad, så fort de avslutat högstadiestudierna. Få arbetsgivare på orten ses som attraktiva, och lokala musikgrupper har inte tvekat att kalla stället för en håla.

I Funäsfjällen råder en närmast motsatt inställning. Skolan har stor anknytning till det lokala samhället, och erbjuder bland annat sina högstadieelever friluftsdagar med skidåkning och skoterkörning. I min gamla skola i Bruksvallarna, som inhyser barn och unga från dagisålder upp till och med femte klass, anordnar eleverna varje år en julmarknad. Elevernas julshower är välbesökta även av dem som inte har en familjemedlem på scenen, och det finns en tydlig önskan om att sprida sitt kulturarv. Bruksvallarnas byalag är här ett bra exempel. Varje sommar steker man, ofta iförd hembygdsdräkt, kolbullar uppe vid en gruvstuga som blivit ett populärt vandringsmål. Vartannat år anordnas också en "sätertur", där turister blir guidade genom en levande fäbodmiljö som innehåller teatrala inslag som skildrar hur livet såg ut där förr. Vid sekelskiftet drog man också ihop en egen revy om de gångna hundra åren och utvecklingen i byn. Sammantaget skapar det en samhörighetskänsla som binder samman historia med nutid och låter engagerade bybor själva bidra till bygdens utveckling.

Denna typ av samarbetsvilja finns också bland företagen i Funäsfjällen. 165 av områdets cirka 200 företag har samarbetsavtal med destinationsbolaget som skapades redan 1972. Rolf-Arne Ullaeus, företagare, före detta ordförande för Moderaterna i Härjedalen och själv engagerad i Funäsfjällen, tror att det har varit avgörande för områdets framgångar som turistmål och därmed också för befolkningens möjlighet att bo kvar och bli fler. Ullaeus är själv en av många som flyttat till Funäsfjällen för att komma åt livskvaliteten, och blivit företagare på köpet. Inflyttningen och de många besökarna gör samhället mer dynamiskt och varierat än vad man annars skulle kunna tro om en plats så avlägsen från allt vad städer heter – samtidigt som man inom turismen varit noga med att behålla just småortscharmen. Det är inte ovanligt att återvändande gäster blir igenkända av såväl liftskötare som stuguthyrare, då man i de små företagen är måna om att ha en bra kundvård.

Enligt Ullaeus, som fram till 2009 var engagerad i kommunpolitiken, har Härjedalens kommun sedan tidigt försökt stötta utvecklingen av turistnäringen i västra Härjedalen. Tidigt på 1970-talet bildade man exempelvis Stiftelsen Tännäs Fritidsanläggningar för att skapa möjligheter till turistboende i samband med att området började inrikta sig på turism. Idag verkar stiftelsen för att stärka det lokala näringslivet bland annat genom att äga, förvalta och sälja lokaler för näringslivets behov. Från destinationsbolagets sida har man också tidigt insett vikten av att söka pengar från bland annat EU:s strukturfonder. Det har varit nödvändigt då företagen i området främst är små och fungerar som en försörjningskälla snarare än genererar några större utdelningar till ägarna, vilket gjort att det finns en brist på riskkapital för att starta nya projekt.

Det faktum att så många ändå försörjer sig genom företagande kan i Ullaeus mening dock ha bidragit till att Moderaterna nu gått om Socialdemokraterna som största parti i området – både i kommun-⁹ och riksdagsvalet.¹⁰ Majoriteten i valkretsen Funäsdalen lade sin röst på något av de fyra allianspartierna. Det finns en allmän uppfattning om att var och en ska undvika att ligga andra till last, och en stolthet i att försörja sig själv, även bland dem som inte har ett eget företag.

Ullaeus understryker också hur viktigt engagemanget har varit för bygdens utveckling. Enligt honom spelar det ingen roll hur mycket riskkapital som finns att tillgå eller hur vacker och besöksvärd en plats är om det inte också finns människor som vill göra och gör något av det.

Trångsviken

Vid en av Storsjöns nordligaste vikar, i Krokoms kommun, ligger Trångsviken, en liten jämtländsk by med drygt 250 invånare, som brukar kallas för Norrlands Gnosjö. Här har man inga slalombackar och rätt sparsamt med längdskidspår, men istället en enorm entreprenörsanda. Från Trångsviken levereras bröd till hela Jämtlands län, man tillverkar Trangiakök och området har hela 80 företag per 700 invånare.

Framgångssagan tog sin början en luciakväll i slutet av 1980-talet enligt Carina Asplund, doktorand vid Mittuniversitetet. Hon forskar i samhälls-entreprenörskap inom lokal och regional utveckling samt var riksdagskandidat för Centerpartiet 2010. Lussefirandet gick av stapeln i den gamla bygdegården, där man märkt ut med band var golvet inte längre bar. Taket läckte och åskådarna satt med mössor och vantar på sig inomhus. Den kvällen gick strömmen i byggnaden – något som förvisso kan ha varit stämningsfullt för tillfället, men som också blev droppen som fick bägaren att rinna över. En grupp bybor bestämde sig för att själva ta tag i upprustningen av byns samlingslokal.

För att kunna få medel från Boverket behövde på den tiden också kommunen bidra till byggnationen. Från det hållet blev det emellertid ett nej. Byborna lät sig dock inte stoppas utan tog nytag och började odla en idé om en samverkansbyggnad. Man visste mycket väl att kommunen behövde nya lokaler till både bibliotek och hemtjänsten. För att hitta långsiktiga hyresgäster ställde man också upp i kyrkovalet med ett eget parti, vilket resulterade i att även kyrkan blev inhyst i byggnaden. Idag inrymmer bygdegården allt från apotek till gymnastiksal.

Efter framgångarna med bygdegården ville man göra mer och kontaktade Mittuniversitetet, eller Mitthögskolan som det då hette, för att se om det fanns studenter som var intresserade av att analysera Trångsvikens svagheter, styrkor och möjligheter. Det var genom detta projekt Asplund kom i kontakt med Trångsviken.

Som ett resultat av studenternas analys bildade man Trångsviksbolaget, ett lokalt investmentbolag med mål att skapa och bevara jobb i samhället. Där har man jobbat enligt främst tre principer:

– *Vi måste själva driva utvecklingen. Ingen annan kommer och gör det åt oss.*

– *Vi klarar det inte själva. Vi måste förstärka våra nätverk.*

– *Vi är transparenta. Det ger en långsiktig trovärdighet för vårt sätt att arbeta.*¹¹

Förutom att på olika sätt investera i och stödja lokala företag arbetar man också med entreprenörskap i skolan samt anordnar entreprenörskollo. Även om alla i byn inte i strikt mening är engagerade i projektet finns en helhetssyn där hela samhället inkluderas i att skapa en framtid för bygden. Man är också noga med att understryka att man ser på de offentliga medel vilka man beviljas som lån snarare än bidrag, och att dessa ska betala sig och skapa ett underlag för en långsiktig utveckling i bygden.¹²

Enligt Asplund har invånarnas inställning varit avgörande för att Trångsviken idag är en blomstrande bygd. Man har valt att inte se ett nej som något annat än en utmaning. Det faktum att det första stora projektet, bygdegården, blev så lyckat har troligen också varit en viktig faktor. Framgång har helt enkelt fött framgång i

Trångsviken. Rötterna i det gamla jord- och skogsbrukssamhället har också fött en viss entreprenörsanda. För att kunna försörja sig har jämtarna sedan länge behövt komplettera jord- och skogsbruket med annat, vilket bland annat lett till starka band till Norge som man handlat mycket med under årens lopp. Bygdens äldsta stora företag, Trangia, startades också av en bondson som inte ville ta över gården. Istället började han göra kittlar i aluminium. Idag säljs stormköken över hela världen.

Asplund tror också att engagemangets typ och inriktning har haft stor inverkan på att framgången bestått över tid och kunnat gå vidare från byggandet av samlingslokalen till Trångsviksbolaget. Hon gör en tydlig skillnad mellan eldsjälar, som enligt henne brinner för något så intensivt att de ofta bränner ut sig själva och gör slut på syret för alla omkring dem, och samhällsentreprenörer, som inte ser sig själva som stjärnorna i verksamheten, utan är mer lösningsinriktade och tänker utanför ramarna. Det är de senare som kan lyckas med projekt efter projekt, ofta för att de också har ett socialt och kulturellt kapital; de åtnjuter förtroende, är förtrogna med kulturarvet och har ett stort nätverk. För att kunna skapa en långsiktig hållbar utveckling i en bygd är det avgörande att identifiera just samhällsentreprenörerna. Det är de som med sin kännedom kan skapa något utifrån de förutsättningar som finns lokalt.

Någon ambition att stärka Trångsviken från kommunens sida har inte funnits, enligt Asplund. Många har velat spegla sig i glansen, men samtidigt kan de framgångar som uppnåtts ha upplevts som ett hot från det offentliga sida. Om människor själva kan skapa samhällsnytta blir kommunal service inte riktigt lika viktigt.

Kanske är det därför ingen slump att Centerpartiets riksdagsman från länet, Per Åsling från just Trångsviken, i sin politiska gärning betonar att lagar och regler inte ska stänga inne idéer, utan släppa dem lösa och låta dem utvecklas. I det egna valdistriktet fick han drygt 13,5 procent av alla röster, eller 33 procent av alla personkryss, i riksdagsvalet 2010.¹³

Bjurholm

I Västerbotten ligger Sveriges till invånarantalet minsta kommun, Bjurholm, med drygt 2 450 medborgare. Till skillnad från övriga kommuner i länet röstade en majoritet av dem på något av allianspartierna i riksdagsvalet, och kommunen är sedan länge borgerligt styrd. När moderata kommunalrådet Ingemar Nyman inte har möjlighet att representera kommunen ersätts han inte av första vice ordförande i kommunstyrelsen, en post som oppositionen innehar, utan av kommunstyrelsens tredje vice ordförande, Maria Bahlenberg från Centerpartiet. Hon är också kommunfullmäktiges ordförande och näringslivsutvecklare i kommunen. Inställningen är att en kommun som borgerlig också ska representeras som sådan i alla sammanhang.

Bahlenberg tror att småföretagartraditionerna, som kommer av att jord- och skogsbruket varit de dominerande näringarna historiskt sett, är starkt bidragande till att kommunen är borgerlig. Idag har cirka 28 procent av kommunmedborgarna i arbetsför ålder ett eget företag och många går från arbetslöshet till att starta egna företag. Ett exempel som Bahlenberg tar är ett ungt par som strax efter att de flyttat till kommunen blev uppsagda. Istället för att återigen byta bostadsort bestämde de sig för att starta eget, och idag har de så mycket att göra att de överväger att anställa.

Kommunen har också sedan tio år tillbaka arbetat aktivt med att stärka företagandet, bland annat genom att fokusera på entreprenörskap i skolan och kvinnors företagande, men också genom att utvärdera kommunens bemötande av företagande. Man marknadsför sig som den lilla kommunen med de korta beslutsvägarna och Bahlenberg och Nyman avsätter en dag i månaden till företagsbesök för att kunna diskutera vad som händer i kommunen, vilka förväntningar som finns och vad som kan göras. I framtiden kommer man också att satsa på ett projekt där de kommunala tjänstemännens sätt att tillmötesgå näringslivet utvärderas. Från kommunledningens sida tycker man att mycket fortfarande finns att göra på den punkten, även om reaktionerna från företag som flyttar till kommunen är att allt går väldigt snabbt.

Från kommunens sida arbetar man också med att minska avståndet till arbetsmarknaden för dem som står långt ifrån den. Man har bland annat genomfört en förstudie till projektet Kraftverk, där man tittat på främst ungdomars, invandrares, långtidsarbetslösa och långtidssjukskrivnas situation och möjligheter. Projektet i sig beräknas dra igång i februari 2011.

Bahlenberg framhåller att alla landsbygdskommuner säger att de ska öka invånarantalet, men frågar sig vad man egentligen gör åt saken. Det räcker inte med att säga hej till nyanlända. I Bjurholm har kommunen tillsammans med näringslivet och kyrkan arbetat för att förbättra integrationen, och kommunen har som ett resultat klättrat i Fokus årliga rankning. 2010 befinner man sig på plats 13, högst av alla Norrlandskommuner.¹⁴

Man jobbar också tillsammans med Umeå kommuns övriga kommungrannar i projektet 4K – konkurrenskraftiga kranskommuner. Tanken är att Umeå behöver kranskommunerna och att kranskommunerna behöver Umeå, att alla tjänar på ett effektivt samarbete. Man har exempelvis en bibliotekssamverkan som gör det möjligt att låna och lämna tillbaka böcker i vilken kommun man än befinner sig, och en gemensam turistbyrå för hela regionen. Därtill har kommunerna i regionen skapat ytterligare ett projekt, Mental arbetsmarknadsregion, där tolv arbetslösa ungdomar får arbeta i var och en av kommunerna. Tanken är att bidra till att medborgarna ser hela regionen som sin arbetsmarknad, inte bara hemkommunen. Från början var det också meningen att ungdomarna skulle kunna pendla från sina hemorter med kollektivtrafiken, något som kom att visa att det finns problem med densamma för dem som vill pendla. Från Bjurholms sida vill man därför försöka prioritera frågan på den gemensamma agendan.

Det är dock inte bara kommunen som arbetar med utvecklingen. I alla byar finns så kallade byaföreningar där invånarna samlas. Varje byaförening har en egen utvecklingsplan som först togs fram under 1990-talet och som uppdaterats 2006–2007. Utvecklingsplanen bygger på en utvärdering av bygden – vilka bostäder och lokaler som finns, vilka företag som kan bli framgångsrika och vad som behövs för utvecklingen. Byaföreningarna träffas också i gemensamma utvecklingsråd för att diskutera och samarbeta. Genom detta arbete har man exempelvis byggt om gamla skolor till nya affärslokaler, börjat satsa på turistbranschen och arrangerat såväl skidtävlingar som byavandringar där berättelser om bygdens historia knyts samman med en naturupplevelse. Det finns en utvecklingsvilja och en allmän attityd i kommunen som säger att man ska försörja sig själv.

Bahlenberg menar att föreställningen om att jantelagen skulle vara starkare på landsbygden kommer på skam i Bjurholm. Folk lyckas och får lyckas. Kommunen utnämner också årets nyföretagare för att ytterligare uppmuntra entreprenörskapet i kommunen. Hos kommunledningen finns dessutom en insikt om att det är näringslivet som skapar arbetstillfällen och skatteintäkter som gör det möjligt att upprätthålla en bra välfärdsnivå.

För bara sex–sju år sedan hade kommunen emellertid ett budgetunderskott i storleksordningen tio miljoner kronor, och vissa bedömare menade att det skulle öka till tjugo miljoner inom ytterligare några år. Efter att ha prioriterat bland kommunens verksamheter är underskottet nu uträdat, och kommunen hamnar högst i Dagens Samhälles Nöjd kund-index för äldreboenden runt om i landet.¹⁵

Bahlenberg är ärlig med att kommunen står inför utmaningar. Eftersom man inte har någon egen gymnasieskola flyttar den absoluta majoriteten av ungdomarna iväg för att studera vidare när högstadiet är avklarat. När de sedan vill flytta tillbaka, och när nya människor vill flytta in, finns inte alltid ett tillräckligt utbud av bostäder. Få flyttar till en landsortskommun för att bo i en lägenhet, de allra flesta drömmer om ett hus eller en gård. De generellt låga huspriserna gör dock att många väljer att behålla sina föräldrahem istället för att sälja dem till inflyttarna. En möjlig lösning skulle vara att husägarna istället hyrde ut till dem som vill bo i kommunen.

Från förvaltningens sida ser man också över möjligheterna att inom lagen om offentlig upphandling skriva fler kontrakt med lokala företag som ett led i att ytterligare stärka det lokala näringslivet. Givet att man är en landsbygdskommun med cirka 45 minuters pendlingsavstånd till Umeå har man också sett utbyggnaden av bredband som en viktig del i att skapa förutsättningar för företagande i bygden, och bredband finns nu i nästan alla byar. Såväl analog som digital infrastruktur är avgörande i en global värld för att kunna skapa och behålla jobb. Allt färre yrken är beroende av att utövas på en specifik plats, men utövningen är fortfarande beroende av kommunikation med omvärlden. I grunden är det ett gyllene tillfälle för landsbygden att börja konkurrera om de jobb som tidigare bara hörde storstaden till.

Falkenberg

Falkenbergs kommun ligger mitt i Hallands län och har en lång tradition av borgerlig majoritet. Med undantag för tre år har kommunalrådet sedan 1970-talet utgjorts av en centerpartist – något som kanske inte verkar underligt med tanke på att jord- och skogsbruket fortfarande är ovanligt starkt i området, men kommunen är också hem åt bland andra rikskända Gekås Ullared och SIA Glass.

Ingemar Johansson, som tidigare varit kommunalråd i Falkenberg, tror att attityderna hos kommunmedborgarna har varit avgörande för att man exempelvis ligger långt över genomsnittet vad gäller företagande. Förutom att hela Hallandsregionen har en lång tradition av att människor har arbetat med egna företag i de gröna näringarna ligger kommunen också i utkanten av den så kallade knallebygden, där man tidigt började resa runt till landets marknader för att sälja exempelvis hemslöjd. Företagsamheten har alltid varit en naturlig del av samhället, och bondsöner och -döttrar har fört entreprenörsandan vidare från jord- och skogsbruket till de nya branscher de gett sig i kast med, inte utan influenser från knallarna. Att företagandet historiskt sett har varit en påtaglig del av samhället har bidragit till att man idag ser företagande som något naturligt och bra.

Enligt Johansson har man från kommunens håll försökt uppmuntra det lokala företagandet så gott det går. Han ger exempel som att politiker ofta suttit med och lyssnat på bymöten och dylikt för att skapa en dialog med medborgarna och förbättra servicen. Man har också vid framtagande av översikts- och detaljplaner tagit hänsyn till eventuella framtida markbehov som företagare kan ha och varit så tillmötesgående man kunnat i fråga om exempelvis vattenavgifter. För Johansson personligen har det varit viktigt att kommunala tjänstemän i sin kontakt med medborgarna inte frågat "Vad vill du?" utan "Vad kan jag göra för dig?" – det är ett sätt att förstärka känslan av en ödmjuk kommun. Man har också lyft fram entreprenören som ett gott exempel bland annat i skolan och i andra sammanhang.

Främst har det dock varit företagen själva som satt de goda exemplen. Gekås tog sin början i Göran Karlssons villa 1963 – 28 år senare omsatte företaget drygt 80 miljoner årligen och såldes till sex av de anställda för att drivas vidare i samma anda.¹⁶ Utvecklingen har gått etappvis och idag är varuhuset Skandinavians största.¹⁷ Antalet anställda överstiger antalet boende på orten och företaget skapar med andra ord en relativt stor inpendling till Ullared, trots att invånarantalet i princip har fördubblats sedan Karlsson startade sin verksamhet.

SIA Glass är troligen Falkenbergs näst mest kända företag. Det har rötter ända till 1500-talet, då man köpte upp Berte Qvarn. Innan man kom igång med glasstillverkandet verkade bolaget främst inom lantbruket och är ett gammalt familjeföretag.¹⁸ Det är ett exempel på hur företag överlevt och blivit framgångsrikt efter ett branschbyte.

Intressant nog verkar stödet för allianspartierna vara större i utkanten av kommunen och därmed också utanför centralorten Falkenberg. I det yttersta valdistriktet, Fagered–Källsjö–Älvsered, fick allianspartierna sammanlagt 66,91 procent i riksdagsvalet¹⁹ och 68,27 procent i kommunvalet²⁰ – att jämföra med Falkenbergs centrum, där motsvarande siffra för riksdagsvalet var 48,29 procent²¹ och för kommunvalet 47,27 procent.²² I skolvalet på Apelskolan i Ullared uppgick de samlade alliansrösterna till 76,02 procent,²³ något som visar att det även i den yngre generationen finns borgerliga värderingar. Helt omöjligt är det inte att småföretagartraditionerna bidrar till detta, då de är som starkast ute på landsbygden.

SLUTSATSER

Vad utmärker de borgerliga strömningarna?

Med utgångspunkt i de fyra ovan anförda exemplen, kan man med enkelhet konstatera att det finns gemensamma drag i de borgerliga strömningar som finns på landsbygden. Alla jag pratat med framhåller traditionen av företagande i jord- och skogsbruket som en grund till de positiva attityder gentemot entreprenörskap som finns inom de områdena. Framförallt inom jordbruket har de som arbetat med det ofta också varit sina egna arbetsgivare, och i praktiken har många av gårdarna varit familjeföretag där var och en bidragit efter förmåga.

Det går också att se i tre av fallen att man använder sig av alternativet att söka de offentliga medel som står till förfogande. Naturligtvis ska det ifrågasättas om det verkligen är ett borgerligt inslag. Är det inte snarare ett tecken på att man förlitar sig på att staten och EU ska lösa de problem som finns? Visst är det möjligt, men samtidigt bör man ta två saker i beaktande. För det första betalar naturligtvis också de som arbetar och driver företag på dessa platser skatt, och de bidrar därmed till den gemensamma kassa ur vilka medlen avsätts. För det andra är ansökningsprocessen i sig inte sällan komplicerad – ofta krävs omfattande projektplaner och utförlig redovisning av vad som ska göras för pengarna, vad det ska leda till och varför det är viktigt. En viss kreativ ådra och kanske till och med en gnutta entreprenörskap krävs för att några medel alls ska beviljas. Det behöver alltså inte finnas ett motståndsförhållande mellan att skaffa finansiering via offentliga medel och att i grunden ha borgerliga värderingar.

Överlag har engagemanget på kommunal nivå varierat. I Trångsviken har man känt sig på gränsen till motarbetade, men ändå lyckats med sitt arbete för att skapa en framtid för bygden. Vad gäller Falkenberg framhåller Johansson, som trots allt själv främst verkat genom kommunen, att allmänhetens attityder till företagande haft en större positiv inverkan än vad kommunen skulle kunna ha. På samma vis påpekar Ullaeus att det är människorna som är avgörande för att lyckas.

Samtidigt blir det tydligt i exemplet Bjurholm att det finns mycket kommunen kan göra, inte minst inom samverkansområdet och vad gäller bemötande och service riktat mot företagare. Ett enda försenat eller avslaget bygglov kan stjälpna hela företagsplaner och i längden också driva arbetstillfällen från orten. Det ger sällan några ökade skatteintäkter och leder knappast till att förutsättningarna för att upprätthålla välfärden ökar. När man har en medvetenhet om att det är den privata sektorn som finansierar den offentliga verksamheten finns det däremot incitament för att underlätta i kontakten med den kommunala byråkratin. Att, som man gjort i Falkenberg, förutsätta att det kan komma nya företag i behov av mark när man drar upp översikts- och detaljplaner är föredömligt.

Attityderna till hembygden verkar också spela roll för engagemanget för dess överlevnad. Det är kanske inte lika tydligt i Falkenberg, som geografiskt kan sägas ha ett bättre läge, men för såväl Funäsfjällen som Trångsviken och Bjurholm är avstånden en försvårande omständighet. De som då väljer att bo kvar eller flytta in gör det naturligtvis med detta i beaktande – beslutströskeln blir högre. Kanske är det därför man också finner en sådan kärlek till just hembygden bland de som bor där – det krävs mer fördelar för att man ska välja att bosätta sig där. En följd av det blir naturligtvis också att man blir benägen att göra mer för att kunna bo kvar.

Synen på hembygdens överlevnad verkar också hänga samman med hur man ser på sin egen försörjning. Tar man ett ansvar för bygden tar man också ett ansvar för sig själv. Saknas det jobb skapar man dem för att kunna bo kvar.

Jobben som skapas varierar mellan bygderna. Funäsfjällen har haft goda förutsättningar att bygga turismen på, och tillvaratagit dessa. Trångsviken, å andra sidan, uppvisar en myriad av olika företagsinriktningar – varav många säkerligen skulle kunna ha utvecklats lika bra på en annan plats. Man har emellertid aktivt valt att driva företagen i just Trångsviken, och skapat en lokal samhörighet där företag kan hjälpa varandra att bli bättre.

I Bjurholms kommun finns det också en stor variation, och man är stolta över att tjänsteföretag etablerats i kommunen trots att den inte ens har 2 500 medborgare. Falkenberg är en av de få kommuner som fortfarande har en stark jord- och skogsbrukssektor, men är samtidigt hem till flera nationellt kända företag. Det är på det hela taget tydligt att det inte är en bransch som kommer att vara framtiden för hela landsbygden – de enskilda människorna och deras idéer är avgörande för vilka typer av företag som finns representerade.

Framtida utmaningar och möjligheter för landsbygden

Vi lever i en värld som precis börjat globaliseras. Varor, och till stor del också tjänster, är tillgängliga över hela jordklotet, och inte endast begränsade till ett land eller en region. Allt fler nationer ökar sitt välstånd och den absoluta fattigdomen minskar i världen. Västvärlden har heller inte längre monopol på kunskap och tekniska framsteg. Den här typen av förändring kommer naturligtvis att ha en inverkan på också den svenska landsbygdens framtidsmöjligheter.

Vid en första anblick av förändringarna är det naturligt att fråga sig om inte många jobb riskerar att försvinna utomlands, och om inte det drabbar landsbygden allra värst. Den senaste tidens tekniska utveckling inom kommunikation, där Internet gör det lika enkelt att kontakta någon i en helt annan världsdelen som att småprata med grannen, har medfört att nästan alla jobb kan utföras nästan var som helst.

Det behöver dock inte betyda att de försvinner från den svenska landsbygden – det kan lika gärna utgöra århundradets största möjlighet att skapa fler jobb där. De avstånd som tidigare utgjort en begränsning för landsbygdsutvecklingen är plötsligt långt mindre besvärliga.

Det finns också en global trend med människor som flyttar hem efter avslutade studier.²⁴ Främst handlar det om människor från utvecklingsländer som utbildat sig utomlands och återvänder, men min egen erfarenhet hemifrån Härjedalen säger mig att också många svenskar hyser en önskan om att en dag kunna flytta hem till sin uppväxtort. Stockholms kommun räknar med en inflyttning i storleksordningen 150 000 människor fram till 2030,²⁵ men ett par minuter på hemnet.se gör det tydligt att alla inte vill bo i tätorten. De höga priserna på villor och gårdar inom pendlingsavstånd pekar på att det finns många som gärna kommer närmare naturen snarare än asfalten. Det är inte alls omöjligt att det blir trendigt att flytta till landet – kanske också många mil från Stockholm och andra stora städer.

Precis som Fagerstas vänsterpartistiska kommunalråd Stig Henriksson påpekar i antologin *Framtiden är inte som förr* så skapar människor arbeten på de platser dit de flyttar.²⁶ Visst finns det vissa begränsningar – exempelvis är det omöjligt att starta ett havsbad i Funäsfjällen – men det finns till exempel inget som hindrar det internationella företaget Trangia att ha sitt säte i Trångsviken. Landsbygdens framtid är i grund och botten beroende av idéerna hos de människor som bor där, och hur framgångsrikt de kan omsätta idéerna i praktiken.

Att bli företagare är ingen större utmaning. Det räcker med att fylla i en blankett och skicka in till Skatteverket. Knepet är att överleva som företagare. Av de företag som startades 2005 var 68 procent fortfarande verksamma tre år senare,²⁷ och av dessa definierades endast 43 procent som tillväxtföretag.²⁸ Resterande företags lönsamhet var inte tillräckligt bra för att kunna försörja sig på. De största hindren enligt företagarna själva utgjordes av skatter, avgifter och personalkostnader.²⁹

Det hela är problematiskt ur två synvinklar. För det första hindrar skatter och avgifter företagare från att försörja sig, något som sannolikt kan innebära att företaget läggs ner trots att det egentligen finns en marknad för företagsidén, samtidigt som det riskerar att tynga trygghetssystemen i onödan. Dessutom gör hög kostnad för arbetskraft – som till stor del utgörs av just skatter och avgifter – att många drar sig för att anställa eller kanske helt avstår från att anställa. Det innebär att samhället går miste om arbetstillfällen och utveckling. För landsbygden, där många mer eller mindre är nödgade att starta eget för att försörja sig då arbetsutbudet sällan är stort, blir det en nackdel som människor behöver överväga innan de bosätter sig där. Man riskerar därmed att gå miste om både tillväxt och befolkning.

Den borgerliga regeringen har föredömligt sänkt skatten på arbete, men arbetsgivaravgifterna har legat i princip orörda. Det som förändrats är egentligen bara deras inbördes sammansättning, där

sjukförsäkringsavgiften sänkts samtidigt som den allmänna löneavgiften, som egentligen är en skatt, har höjts med motsvarande belopp.³⁰

För att säkerställa att Sveriges företag, och då särskilt de på landsbygden, utvecklas så som de har potential att göra, bör statens mål vara att lägga så få hinder i vägen som möjligt. En första och viktig åtgärd skulle därför kunna vara att genomföra en generell sänkning av arbetsgivaravgifterna och egenavgifterna för företagare.

Den borgerliga idéutvecklingen som helhet skulle också tjäna på att ta in företagarperspektivet när man diskuterar den svenska landsbygden. Det finns långa traditioner av borgerliga värderingar, och en potential att utveckla hela landet om de tas tillvara. Medan vänsterns lösningar oftast är bidrag eller en utlokaliserad myndighet kämpar tusentals företagare runt om i landet för sin egen försörjning och för bygdens utveckling. De kan inte bara ändra den utbredda uppfattningen om en röd landsbygd, utan också visa varifrån pengarna till välfärden och den offentliga verksamheten egentligen kommer – och hur man skapar mer.

Företagande tycks många gånger gå hand i hand med borgerliga värderingar om självförsörjande och ekonomisk frihet. Medborgare som försörjer sig själva är därtill i mindre grad underställda staten och mer fria att leva och göra som de önskar. Försörjningen kommer inte att falla som manna från himlen, utan kan bara skapas i nya och växande företag. Det måste hela borgerligheten förstå och arbeta utifrån för att ha ett långsiktigt existensberättigande.

NOTER

1. Norberg (1999), sid 170ff.
2. Esaiasson (1990), sid 83f.
3. Folkets Hus och Parker, "Vi är en folkrörelse".
4. ABF, "ABFs historia".
5. Lewin (2002), sid 280.
6. Oscarsson & Holmberg (2008), appendix A, tabell A.9 Bostadsort.
7. Ibid.
8. Persson, Härjegårdar.
9. Valmyndigheten, "Val till kommunfullmäktige i Härjedalen – röster – Funäsdalen".
10. Valmyndigheten, "Val till riksdagen – röster – Funäsdalen".
11. Trångsviksbolaget, "Historik".
12. Ibid.
13. Valmyndigheten, "Val till riksdagen – personröster – Alsenbygden" och "Val till riksdagen – röster – Alsenbygden".
14. *Fokus*, "Bäst på integration".
15. *Dagens Samhälle*, "LISTA : så nöjda är äldre med äldreboenden".
16. Gekås Ullared, "Historik".
17. Gekås Ullared, "Om företaget".
18. SIA Glass, "Historia".
19. Valmyndigheten, "Val till riksdagen – röster – Fagered–Källsjö–Älvsered".
20. Valmyndigheten, "Val till kommunfullmäktige i Falkenberg – röster – Fagered–Källsjö–Älvsered".
21. Valmyndigheten, "Val till riksdagen – röster – Fbg 5 Centrum".
22. Valmyndigheten, "Val till kommunfullmäktige i Falkenberg – röster – Fbg 5 Centrum".
23. Skolval 2010 – slutligt resultat.
24. Härén (2009), sid 51.
25. Stockholms stad, "Framtidens Stockholm".
26. Johnson, red (2009), sid 75f.
27. Myndigheten Tillväxtanalys, tabell 1, sid 4.
28. Ibid, tabell 12, sid 10.
29. Ibid, figur 7, sid 18.
30. Skatteverket, "Arbetsgivaravgifter".

REFERENSER

ABF, "ABFs historia", <<http://www.abf.se/Om-ABF/historia/>>, läst 2010-12-18.

Bygdegårdarnas Riksförbund, "Historik", <<http://www.bygdegardarna.se/>>, läst 2010-12-18.

Dagens Samhälle, "LISTA : så nöjda är äldre med äldreboenden", <<http://www.dagensamhalle.se/lista/sa-nojda-aer-aeldre-med-aeldreboenden-18448>>, läst 2011-01-06.

Esaiasson, Peter (1990), *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget.

Fokus, "Bäst på integration", <<http://www.fokus.se/2010/03/bast-pa-integration/>>, läst 2011-01-06.

Folkets Hus och Parker, "Vi är en folkrörelse", <<http://www.fhp.nu/Hem/Om-oss/>>, läst 2010-12-18.

Gekås Ullared, "Historik", <<http://www.gekas.se/Default.aspx?tabid=222>>, läst 2011-01-07.

Gekås Ullared, "Om företaget", <<http://www.gekas.se/Default.aspx?tabid=60>>, läst 2011-01-07.

Härén, Fredrik (2009), *Bli en vinnare i den globala världen : vad som händer i världen och varför det är viktigt att förstå*. Stockholm: Pocketförlaget.

Johnson, red (2009), *Framtiden är inte som förr : en antologi om Sverige som industrination*. Stockholm: Teknikföretagen.

Lewin, Leif (2002), *Ideologi och strategi : svensk politik under 130 år*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Myndigheten Tillväxtanalys, *Uppföljning av 2005 års nystartade företag – tre år efter start*, tabell 1, sid 4

Norberg, Johan (1999), *Den svenska liberalismens historia*. Stockholm: Timbro.

Persson, Kristina, Härjegårdar, intervju 2010-12-20.

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2008), *Alliansseger : redogörelse för 2006 års valundersökning i samarbete mellan Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet och Statistiska centralbyrån*. Göteborg: Göteborgs universitet.

SIA Glass, "Historia", <http://www.siaglass.se/Om_SIA/F%C3%B6retaget/Historia>, läst 2011-01-07.

Skatteverket, "Arbetsgivaravgifter",

<<http://www.skatteverket.se/foretagorganisationer/forarbetsgivare/socialavgifter/arbetsgivaravgifter.4.233f91f71260075abe8800020817.html?posid=2&sv.search.query.allwords=allm%C3%A4n%20%C3%B6neavgift>>, läst 2011-01-10.

Skolval 2010 : slutligt resultat, <<http://www2.ungdomsstyrelsen.se:8080/skolval2010/resultat.jsp>>, Län: Halland. Kommun: Falkenberg. Skola: Apelskolan, läst 2011-01-10.

Stockholms stad, "Framtidens Stockholm", <<http://stockholm.se/OmStockholm/Stadsutveckling/>>, läst 2011-01-08.

Studieförbundet Vuxenskolan, "Berättelsen om SV", <<http://sv.se/sv/Om-SV/Historia/>>, läst 2010-12-18.

Trångsviksbolaget, "Historik", <<http://www.trangsviksbolaget.se/409-17-124.html>>, läst 2010-12-20.

Valmyndigheten, "Val till kommunfullmäktige i Falkenberg : röster : Fagered–Källsjö–Älvsered", <<http://www.val.se/val/val2010/slutresultat/K/valdistrikt/13/82/2401/index.html>>, läst 2011-01-07.

Valmyndigheten, "Val till kommunfullmäktige i Falkenberg : röster : Fbg 5 Centrum", <<http://www.val.se/val/val2010/slutresultat/K/valdistrikt/13/82/2401/index.html>>, läst 2011-01-07.

Valmyndigheten, "Val till kommunfullmäktige i Härjedalen : röster : Funäsdalen", <<http://www.val.se/val/val2010/slutresultat/K/valdistrikt/23/61/0712/index.html>>, läst 2010-12-21.

Valmyndigheten, "Val till riksdagen : personröster : Alsenbygden", <<http://www.val.se/val/val2010/slutresultat/R/valdistrikt/23/09/1017/personroster.html>>, läst 2010-12-20.

Valmyndigheten, "Val till riksdagen : röster : Alsenbygden", <<http://www.val.se/val/val2010/slutresultat/R/valdistrikt/23/09/1017/index.html>>, läst 2010-12-20.

Valmyndigheten, "Val till riksdagen : röster : Fagered–Källsjö–Älvsered", <<http://www.val.se/val/val2010/slutresultat/R/valdistrikt/13/82/2401/index.html>>, läst 2011-01-07.

Valmyndigheten, "Val till riksdagen : röster : Fbg 5 Centrum", <<http://www.val.se/val/val2010/slutresultat/K/valdistrikt/13/82/2401/index.html>>, läst 2011-01-07.

Valmyndigheten, "Val till riksdagen : röster : Funäsdalen", <<http://www.val.se/val/val2010/slutresultat/R/valdistrikt/23/61/0712/index.html>>, läst 2010-12-21.

